

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

УСИК ЛЮДМИЛА МИКОЛАЇВНА

УДК 81'373.22 [811.111+ 811.112.2 + 811.161.1+811.161.2]

КОГНІТИВНО-ОНОМАСІОЛОГІЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ
ОЦІННОГО КОМПОНЕНТА У СЕМАНТИЦІ ФІТОНІМІВ
(на матеріалі назв лікарських рослин
у німецькій, англійській, російській та українській мовах)

10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник доктор філологічних наук, професор
Панасенко Наталія Іванівна,
Трнавський університет ім. Св. Кирила і Мефодія,
кафедра мовної комунікації,
професор кафедри

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент
Деменчук Олег Володимирович,
Рівненський державний гуманітарний університет,
кафедра романо-германської філології,
завідувач кафедри

кандидат філологічних наук
Швець Наталія Віталіївна,
ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди”,
кафедра іноземної філології і методики навчання,
викладач кафедри

Захист відбудеться “1” березня 2017 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої ученої ради Д 26.053.26 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Тургенєвська 8/14

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9

Автореферат розісланий “30” січня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. С. Толчєєва

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертація присвячена виконанню когнітивно-ономасіологічної реконструкції оцінного компонента у семантичній структурі назв лікарських рослин у німецькій, англійській, російській та українській мовах. У роботі визначено мотиваційне підґрунтя оцінного компонента семантики фітонімів у синхронії і діахронії, встановлено спільні й відмінні механізми його формування у зіставляваних мовах.

Когнітивна ономасіологія як самодостатня наукова сфера сучасної лінгвістики, завданнями якої є реконструкція когнітивного підґрунтя відображення позамовної дійсності у мовних знаках, насамперед, вивчення психоментальної бази процесів номінації, сягає праць О.Л. Березович, О.С. Кубрякової та ін. учених, ідеї яких були розвинуті багатьма сучасними дослідниками (О.В. Деменчук, С.А. Жаботинська, Н.І. Панасенко, М.М. Полюжин, О.В. Тищенко, З.А. Харитончик та ін.). Найбільш ґрунтовно в Україні цей напрям розроблений О.О. Селівановою і апробований у роботах її учнів і послідовників на матеріалі різних мовних одиниць: гастронімів у французькій мові (Я.В. Браницька), іхтіонімів у німецькій (С.А. Стройкова) та у зіставленні в англійській, французькій та українській мовах (Н.В. Швець), номенклатурних найменувань ссавців (Н.С. Рибалка) та комах (О.В. Коновалова) в англійській мові, відсубстантивних прислівників у російській мові (І.М. Литвин), та відіменникових дієслів (Г.В. Кочерга) в українській мові.

При цьому окрему увагу було зосереджено на когнітивно-ономасіологічному аспекті вивчення фітонімів (в українській мові: В.М. Калько; у кримськотатарській: Н. Сейдаметова) загалом та назв лікарських рослин зокрема як в окремих мовах (у російській: Л.М.-Р. Аллафі, І.С. Клімас, О.І. Чинок, В.Б. Колосова, О.В. Колосько, А.С. Щербак; в українській: Р.О. Бачкур, І.В. Ігнатенко, Д.В. Лісничий, М.В. Поїстогова, А.О. Скорофатова; білоруській: Т.В. Володіна, І.А. Швед; у німецькій: Л.І. Козак, О.П. Шишліна, F. Sauerhoff, P. Seidensticker; в англійській: H. Sauer, U. Krischke; польській: Л.В. Непоп-Айдачич; болгарській: О.В. Трефілова; турецькій: І.Л. Покровська), так і у зіставленні (у романських, германських та слов'янських мовах: Н.І. Панасенко; в українській, російській, німецькій і французькій: А.М. Сердюк; в українській, англійській і німецькій: І.Е. Подолян; у російській, марійській, англійській і французькій: О.С. Пермькова).

Такий активний, а головне, невичерпний науковий інтерес до аналізу фітонімів пояснюється тривалим і постійним контактом людини із природою у процесі історичного розвитку, у ході якого людина пізнавала властивості рослин, можливості та способи їх використання і фіксувала у процесі їх номінації найважливіші ознаки: канали отримання інформації про довкілля (зорові, нюхові, смакові, тактильні); практичний досвід застосування; і, нарешті, оцінки, базовані на колективній психології різних етносів (Т.Н. Бурмістрова, Б.Н. Головкін, О.М. Зінов'єва, Н.І. Коновалова, Н.І. Панасенко, F. Sauerhoff та ін.). Однак, незважаючи на достатньо потужну традицію у дослідженні фітонімів як лексико-семантичного класу мовних одиниць із позицій когнітивної ономасіології, не до кінця вирішеними залишаються онтологічні питання розкриття механізмів породження цих найменувань, що опосередковують зв'язок концептуального і мовного рівнів і відображають процеси отримання, обробки й переробки інформації, набутої чуттєво-емпіричним шляхом.

Актуальність теми дисертації зумовлена її зорієнтованістю на вивчення когнітивної діяльності людини у процесах номінації явищ навколишнього світу, одним зі складників якої є оцінна діяльність та її відображення у семантиці мовних одиниць, особливо тих, що є найменуваннями природних артефактів, до яких належать і фітоніми. Поєднання діахронного та синхронного підходів до реконструкції мотиваційного підґрунтя формування оцінної семантики у назвах лікарських рослин сприятиме розкриттю когнітивно-ономасіологічних механізмів процесу їхньої номінації та тих національно-культурних факторів, що вплинули на вибір мотиватора оцінного значення у цих найменуваннях у німецькій, англійській, російській та українській мовах зокрема.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за напрямом “Дослідження проблем гуманітарних наук”. Дисертація є складовою наукової теми кафедри загального мовознавства і германістики НПУ імені М.П. Драгоманова “Зіставно-типологічне вивчення мов у синхронії і діахронії” (тему дисертації затверджено вченою радою Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького, протокол № 1 від 30 серпня 2004 року; перезатверджено вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова, протокол № 6 від 29 жовтня 2015 року).

Мета роботи полягає у реконструкції оцінного компонента семантики у назвах лікарських рослин у німецькій, англійській, російській та українській мовах.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

– обґрунтувати теоретичні положення дисертації і представити актуальне для сучасного етапу лінгвістичної науки витлумачення ключових понять, пов'язаних із теорією мовної картини світу та мовної оцінки;

– сформулювати методологічні засади дослідження та розробити комплексну методiku когнітивно-ономасіологічної реконструкції оцінного компонента семантики фітонімів;

– визначити найбільш продуктивні мотиваційні типи німецьких, англійських, російських та українських фітонімів із оцінним компонентом та обґрунтувати зв'язок оцінного компонента з мотиваційною основою рослинних номінацій;

– реконструювати первісний ономасіологічний мотив оцінного компонента семантики німецьких, англійських, російських та українських фітонімів;

– схарактеризувати мотиваційну основу оцінного компонента у німецькій, англійській, російській та українській мовах з метою встановлення кореляцій оцінного значення із етапами номінації рослин у діахронії і синхронії;

– встановити спільні та відмінні характеристики мотиваційного підґрунтя оцінного компонента фітонімів у німецькій, англійській, російській та українській мовах.

Об'єктом дослідження є назви лікарських рослин у німецькій, англійській, російській та українській мовах.

Предметом дослідження є реконструкція мотиваційної основи оцінного компонента фітонімів у німецькій, англійській, російській та українській мовах.

Фактичний матеріал дисертації становлять 2191 назва лікарських рослин з оцінним компонентом семантики (нім. 519, англ. 537, рос. 558, укр. 577).

Джерельною базою дослідження є: Ботанический словарь (сост. Н.И. Анненков, 1878); Ботанический словарь (сост. Н.Н. Давыдов, 1962); Научные и народные названия растений и грибов (И.В. Бугаёв, 2010); Пряно-ароматические и пряно-вкусовые растения: справочник (Л.Г. Дудченко и др., 1989); Довідник назв рослин України [Електронний ресурс]; Корисні та рідкісні рослини України: Словник-довідник народних назв (Г.К. Смик, 1991); Лікарські рослини: Енциклопедичний довідник (відп. ред. А.М. Гродзінський, 1992); Довідник з фітотерапії (Ф.І. Мамчур, 1986); Від рослини до людини: Розповіді про лікувальні та лікарські рослини України (І.М. Носаль, 1992); ЕСУМ у 7 томах (гол. ред. О. С. Мельничук, 1982–2012); Словник української мови: в 11-ти т. (за ред. І. К. Білодіда, 1970–1980); Historical Common Names of Great Plains Plants, with Scientific Names Index: Volume I: Common Names (Comp. by E. Nowick, 2015); Historical Common Names of Great Plains Plants, with Scientific Names Index: Volume II: Scientific Names Index (Comp. by E. Nowick, 2015); Database of Common Names of Plants [Електронний ресурс]; Plants Database (United States Department of Agriculture, Natural Resources Conservation Service) [Електронний ресурс]; Botanical.com : A Modern Herbal (M. Grieve) [Електронний ресурс]; Wörterbuch deutscher Pflanzen-Namen – oder, Verzeichnis sämmtlicher in der Pharmacie, Oekonomie, Gärtnerei, Forstkultur und Technik vorkommenden Pflanzen und Pflanzentheile (Holl F., 1833); Heilpflanzen, Lexicon über Wirkung, Anwendung und Dosierung [Електронний ресурс]; Heilpflanzen-Welt Bibliothek [Електронний ресурс]; Der Bio-Gärtner [Електронний ресурс].

Методи дослідження. Розроблена комплексна методика включає такі методи і прийоми аналізу мовного матеріалу: *порівняльно-історичний метод*, зокрема елементи *прийому внутрішньої реконструкції* застосовано для виявлення споріднених оцінних мотиваторів у семантиці фітонімів усередині мовних груп (слов'янської і германської); елементи *прийому зовнішньої реконструкції* – для пошуку паралелей між групами мов; елементи *прийому семантичної реконструкції* – для розкриття первісного мотиву найменування рослин та з'ясування змін у їх семантичній структурі на всіх етапах розвитку кожної з мов; елементи методики *когнітивно-ономасіологічного аналізу* – для встановлення статусу оцінного компонента в ономасіологічній структурі назв лікарських рослин у кожній із мов; прийом *когнітивної реконструкції* – для відновлення етапів когнітивної діяльності людини у процесі номінації назв лікарських рослин; прийом *ономасіологічної реконструкції* – для пошуку закономірностей семантичних переходів в оцінних значеннях мотиваторів у досліджуваних мовах та мовних групах; *зіставно-типологічний метод* – для обрання *tertium comparationis* – оцінного компонента у семантиці фітонімів з метою вияву ступеня його актуалізації у німецькій, англійській, російській та українській мовах; подальшої зіставної інтерпретації мовного матеріалу та встановлення спільних і відмінних механізмів формування оцінного значення у фітонімів та його мотиваційного підґрунтя у німецькій, англійській, російській та українській мовах; *лінгвокультурологічний аналіз* – для реконструкції національно-культурної символіки досліджуваних найменувань; *процедура кількісних підрахунків* – для забезпечення достовірності та об'єктивності здобутих наукових результатів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що в роботі *вперше встановлено* три мотиваційні типи назв лікарських рослин з оцінним компонентом: 1) модусний (23,3%), 2) асоціативно-термінальний (18,4%) та 3) змішаний з кількісною перевагою останнього у всіх досліджуваних мовах (58,3%); *виявлено*, що в ономасіологічних структурах фітонімів оцінне значення належить до зони ознаки; *реконструйовано* мотиватори оцінки, які належать до двох типів: мотиваторів модусного типу (мотиватором назви рослини обирається ознака одного з видів оцінки: *сенсорної*, зокрема – одоративної – для позначення запаху різного ступеня інтенсивності з переважанням позитивної оцінки в англійській (79,4%), російській (65,4%) та українській (49,6%) мовах, і негативної – у німецькій (53%); густативної – позитивної, негативної та нейтральної спрямованості з переважанням негативної оцінки (близько 80%) у німецькій, англійській, російській та українській мовах; тактильної – позитивної і негативної з переважанням негативної (близько 90% в усіх досліджуваних мовах); *психологічної*, коли переважає негативне оцінне маркування (більше 95% у всіх мовах); *сублімованої*: етичної та естетичної – позитивно маркованою в німецькій, англійській, російській та українській мовах; *раціоналістичної*: нормативної – позитивно маркованої, негативної та нейтральної з переважанням останньої (близько 80% в усіх досліджуваних мовах) і телеологічної (позитивно позначеної в усіх мовах)) та мотиваторів асоціативно-термінального типу (значення одного з видів оцінки ґрунтується на метафоричних зв'язках концептуальної сфери “лікарська рослина” з іншими концептуальними сферами: “інша рослина” – 29,8% у німецькій, англійській, російській та українській мовах, “натурфакт” – 26,5%, “ірреальна істота” – 15,9%, “тварина” – 11,4%, “людина” – 13,4%, “артефакт” – 2,8%); *уперше реконструйовано* кореляції між різновидами оцінного компонента семантики найменувань лікарських рослин та етапами когнітивної діяльності людини у процесі номінації: перший етап – здобуття інформації про рослину співвідноситься із сенсорними оцінками, другий етап – початкова переробка здобутої інформації асоціюється зі значеннями психологічних оцінок, третій етап – подальша переробка інформації пов'язана з етичними та естетичними оцінками, четвертий етап – найвищий рівень генералізації знань про лікарську рослину представлений раціоналістичними оцінками; *зафіксовано* семантичний зсув в ознаках одоративної оцінки – від квалітативної до квантитативної у мовах германської і слов'янської груп; *визначено* спільні архетипні основи ознак густативної оцінки: негативної (синестезію больових і смакових відчуттів для мов германської групи та синестезію температурних і смакових відчуттів для мов слов'янської групи), позитивної та нейтральної – усередині мовних груп; *установлено* спільне індоєвропейське походження лексем з негативною тактильною оцінкою: *(s)ter- “колюча стеблина, колючка” (мотиваторів-партитивів у німецьких (*dorn*) і англійських (*thorn*) фітонімів і мотиваторів-холонімів – у російських (*тёрн*) і українських (*терен*)) та показано еволюцію мотиваторів негативної психологічної оцінки зі спільною індоєвропейською основою (*bhel- “говорити, гавкати, ревти, звучати”) у назвах *Блекоти чорної* у німецькій, англійській, російській та українській мовах. *Набула подальшого розвитку* процедура когнітивно-ономасіологічної реконструкції процесу номінації явищ природи.

Практичне значення одержаних результатів дослідження визначається можливістю їх використання у процесі викладання дисциплін “Загальне мовознавство” (розділ “Мова і мислення”, “Лексико-семантична система мови”), “Лексикологія німецької (англійської) мови” (розділ “Етимологічний склад німецької (англійської) мови”), “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” (розділи “Контрастивна семантика”, “Лексико-семантичні системи мов у порівняльно-історичному та зіставно-типологічному аспектах”), сучасної української/російської літературної мови (розділ “Лексика”), Історія української/російської мови, Історія німецької/англійської мови, Лінгвокраїнознавство; у лексикографії – для укладання перекладних та термінологічних словників. Опрацьований фактичний матеріал може бути корисним для працівників фармацевтичної галузі.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертації апробовані на *п'яти міжнародних* наукових конференціях: “Мова і культура” (Київ, 2002, 2003), “Language, Literature and Culture in a Changing Transatlantic World” (Prešov, 2009); “Міжнародна комунікація: мова, культура, особистість” (Острог, 2015); “Topical Problems of Modern Science and Possible Solutions” (Dubai, 2016); *двох всеукраїнських*: “Проблеми сучасної світової літератури та лінгвістики” (Черкаси, 2001, 2002), *одній міжвузівській* конференції молодих учених “Сучасні проблеми дослідження романських і германських мов і літератур” (Донецьк, 2004).

Публікації. Проблематику, теоретичні й практичні результати дисертаційної роботи викладено у *п'ятнадцяти* публікаціях: у *восьми* статтях, надрукованих у фахових виданнях України, у *трьох* статтях – у періодичних виданнях інших держав, у тезах доповідей *чотирьох* наукових конференцій:

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури (286 найменувань, з яких 54 – іноземними мовами), списку лексикографічних джерел (37 найменувань) та списку джерел ілюстративного матеріалу (38 найменувань). Повний обсяг дисертації – 254 сторінки, основний зміст викладено на 189 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету, визначено його завдання, об'єкт і предмет, розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, описано методи дослідження, схарактеризовано фактичний матеріал, указано форми апробації і структуру роботи.

Перший розділ “Когнітивно-ономасіологічні засади вивчення оцінних фітонімів у сучасній лінгвістиці” присвячено розкриттю когнітивно-мовної природи назв лікарських рослин та визначенню їх місця у національних мовних картинах світу, обґрунтуванню необхідності застосування лінгвокультурологічного підходу до виявлення мотиваційної основи номінацій рослин та оцінної лексики загалом, критичному аналізу і синтезу розроблених сучасною лінгвістикою поглядів щодо витлумачення мовної оцінки, класифікацій її різновидів і основних параметрів, характеристиці діахронічного та синхронічного аспектів реконструкції оцінного компонента у семантиці фітонімів.

Фітоніми утворюють структуровану сукупність номінацій, що складається з наукових, літературних і народних назв рослин. З урахуванням різних підходів до проблеми визначення номенів і відмежування їх від термінів, з одного боку, та слів із загальнолітературним значенням, – з іншого (О.С. Ахманова, Г.Й. Винокур, Т.Р. Кияк, Б.П. Михайлишин, О.О. Реформатський, П.Г. Стахів та ін.), розглядаємо літературні та народні фітоніми як номени (номінативні одиниці, що позначають конкретні поняття чи об'єкти спеціальної галузі), що разом із міжнародними науковими назвами рослин, які належать до термінів, формують ботанічну номенклатуру. Реконструкція цієї групи лексики у когнітивно-ономасіологічному руслі дає змогу відтворити фрагменти мовних і концептуальних картин світу, що, у свою чергу, проєктуються на відповідні сегменти наївних, наукових і ціннісних картин світу (Г.В. Колшанський, Л.О. Петрова, З.Д. Попова, Й.А. Стернін, Н.І. Сукаленко).

З огляду на вищезазначене, реконструкція номінацій лікарських рослин має відбуватися з урахуванням лінгвокультурологічного підходу, що спрямований на аналіз мовних і культурних процесів у їхній взаємодії. Теоретичним підґрунтям лінгвокультурологічного вектору є, по-перше, той факт, що і мова, і культура є формами свідомості, які відображають світогляд людини загалом та ціннісний зокрема, по-друге, те, що мову й культуру об'єднують дві онтологічні риси: здатність до розвитку та знаковий характер (С.В. Іванова).

Оскільки цінності становлять основу культури (Л.А. Готовський, С.В. Іванова, Т.Г. Паніна), то саме оцінні висловлювання найяскравіше виражають як особливості національного менталітету, так й індивідуальні риси мовної особистості. До найбільш ґрунтовних студій з вивчення оцінки як мовної категорії належать праці Н.Д. Арутюнової, О.Л. Бессонової, М.М. Болдирєва, О.М. Вольф, Г.І. Приходько та ін., в яких визначено такі базові параметри мовної оцінки, як *зорієнтованість* (позитивна, негативна і нейтральна) і *градуальність* (ступінь інтенсивності). Спираючись на це припущення, під *оцінним компонентом* розуміємо складник семантичної структури мовної одиниці, що репрезентує ставлення носіїв мови до позначеного (за О.О. Селівановою) та є структурованим як модальна рамка, яка містить експліцитні й імпліцитні елементи: суб'єкт і об'єкт оцінки, оцінний предикат, шкалу оцінок й оцінний стереотип (за О.М. Вольф).

Складні завдання реконструкції оцінного компонента семантики фітонімів можливо вирішити через об'єднання процедур класичної лінгвокомпаративістики із прогресивними методиками, генерованими когнітивною лінгвістикою, що значно розширило можливості обох наук (Л.П. Дронова, А.В. Корольова, А. Blank, Р. Koch), які є особливо ефективними для пояснення процесів і механізмів процесів номінації та акту, що їм передує, – мотивації. Проблематика мотивації, започаткована у традиційному словотворі, набула нового осмислення в ономасіологічному ракурсі теорії номінації, що передбачає формальний і семантичний зв'язок між словами як знаками та їхніми позначуваними, який встановлюється при творенні слів. Інтенсивний розвиток ономасіологічних досліджень розпочався ще у 60-ті роки минулого століття, який переважно пов'язують із працями Н.Д. Арутюнової, В.Г. Гака, Г.В. Колшанського, О.С. Кубрякової, Б.О. Серебренникова, В.М. Телії, А.А. Уфімцевої, Д.М. Шмельова та ін.

Сучасний етап теорії номінації позначений поступовою інтеграцією ономасіологічного й когнітивного аспектів, що разом дають змогу реконструювати типи мотивації номінативних одиниць. Наразі найбільш широко застосованою є типологія мотивації, розроблена О.О. Селівановою, що ґрунтується на встановленні концептуального місця мотиватора в ментально-психонетичному комплексі пойменованого об'єкта і включає пропозиційний, асоціативно-термінальний, модусний та змішаний типи.

З огляду на досягнення когнітивної ономасіології та когнітивної лінгвокомпаративістики, головним завданням аналізу германських та слов'янських фітонімів є визначення ступеня їх когнітивно-ономасіологічної відповідності, що передбачає як виявлення мотиваційних типів рослинних номінацій, так і реконструкцію внутрішньої мотиваційної основи оцінного компонента їх семантики.

У другому розділі **“Методологічна основа когнітивно-ономасіологічного аналізу фітонімів з оцінним компонентом у германських і слов'янських мовах”** визначено критерії відбору назв лікарських рослин з оцінним компонентом, розроблено методичну процедуру когнітивно-ономасіологічної реконструкції оцінного компонента семантики фітонімів у німецькій, англійській, російській та українській мовах, аргументовано її доцільність та ефективність.

Завдання реконструкції оцінного компонента семантики фітонімів полягає у розробці комплексної методики, яка через поєднання різних методів і підходів, забезпечить розкриття номінативних механізмів мови. Розроблена методика базується на когнітивно-ономасіологічному підході до вивчення мовних явищ і побудована на методологічних принципах експансіонізму (залучення даних інших наук), антропоцентризму й етноцентризму (урахування людського і культурного чинників), бінарного (поєднання семасіологічного й ономасіологічного підходів), системності (вивчення мовних явищ у синхронії і діахронії).

Реконструкція оцінного компонента семантики німецьких, англійських, російських та українських фітонімів здійснювалася у *чотири* етапи за такою методикою.

На *першому* етапі шляхом *суцільної вибірки* з ботанічних словників, атласів і довідників, електронних джерел німецькою, англійською, російською та українською мовами було сформовано картотеку фактичного матеріалу.

На *другому* етапі встановлено мотиваційні типи німецьких, англійських, російських та українських фітонімів із оцінним компонентом семантики на основі залучення *когнітивно-ономасіологічного методу*, який передбачає моделювання структури знань про позначене або її фрагмента на першому етапі та інтерпретацію ономасіологічної структури номінації – на другому. Підставою для зарахування номінації до того чи іншого мотиваційного типу виступає концептуальна позиція мотиватора в *ментально-психонетичному комплексі* – моделі знань про позначене, що розглядає свідомість як холистичний і синергетичний психофункціональний континуум, у якому поєднані п'ять пізнавальних функцій: відчуття, почуття, мислення, інтуїція та трансценденція, а також колективне позасвідоме. Основними інформаційними модулями ментально-психонетичного комплексу є пропозиційний, асоціативно-термінальний та модусний, які визначають тип мотивації.

Порівняльно-історичний метод застосовувався на цьому етапі для реконструкції назв рослин із затемненою внутрішньою формою.

На *третьому* етапі було здійснено когнітивну й ономасіологічну реконструкцію виявлених на попередньому етапі аналізу мотиваторів оцінки у німецьких, англійських, російських та українських фітонімах. Прийом *когнітивної реконструкції* сприяв установленню етапів когнітивної діяльності людини у процесі номінації, відображених в оцінному компоненті семантики німецьких, англійських, російських та українських фітонімів. Паралельно застосовувався *лінгвокультурологічний аналіз* для розкриття символіки рослин та пов'язаного з національно-культурним фактором мотиваційного підґрунтя оцінного значення. *Ономасіологічна реконструкція* передбачала розкриття закономірностей семантичних переходів оцінного значення мотиватора номінацій рослин на різних етапах історичного розвитку німецької, англійської, російської та української мов і поєднувалася з *прийомом семантичної реконструкції*, використаним для з'ясування первісного значення мотиваторів оцінки та спостереження за змінами в його семантичній структурі у діахронії. Додатково застосовувалися прийоми порівняльно-історичного методу: *прийом внутрішньої реконструкції* для пошуку споріднених оцінних мотиваторів і відображених у них архетипних оцінних стереотипів у мовах германської і слов'янської груп і *прийом зовнішньої реконструкції* – для проведення паралелей між групами мов та пошуку спільних стратегій оцінки й формування оцінного компонента семантики номінацій рослин.

На всіх етапах роботи проводилося *зіставлення* для виявлення спільних і відмінних номінативних механізмів формування оцінного значення назв лікарських рослин у досліджуваних мовах. За *основу зіставлення* (*tertium comparationis*) було обрано *мотиваційний тип номінації* (за О.О. Селівановою) і *мотиваційну ознаку*. *Кількісний аналіз* застосовано для забезпечення достовірності здобутих результатів.

У **третьому розділі “Типологія мотивації назв лікарських рослин із оцінним компонентом у германських та слов'янських мовах”** фітоніми з оцінним компонентом було розподілено за мотиваційними типами, визначено спільні та відмінні мотиваційні типи у німецькій, англійській, російській та українській мовах та представлено кількісні характеристики, виділено оцінний компонент в ономасіологічній структурі досліджуваних найменувань та встановлено його ономасіологічний статус.

Фітоніми з оцінним компонентом значення у досліджуваних мовах належать до мотиваційного, асоціативно-термінального та змішаного типів. Мотиватори пропозиційного типу зафіксовано лише у складі змішаної мотивації, коли такий мотиватор поєднаний із модусним або асоціативно-термінальним в ономасіологічній структурі номінацій рослин.

Модусний тип мотивації фітонімів базується на доборі мотиваційної ознаки із зони модусу ментально-психонетичного комплексу, тобто використанні оцінних конотацій мовних знаків (інформації про почуття або ставлення) як мотиваційного підґрунтя номінацій рослин. Модусно мотивовані назви лікарських рослин класифіковано за чотирма спільними різновидами залежно від типу оцінного значення, вираженого мотиватором: 1) **сенсорний**: нім. *Bitterling* – Гірчак почечуйний, англ. *Cocklebur* – Нетреба колюча, рос. *Ароматник* – Валеріана

лікарська, укр. *Дрік, Дріка* – Дрік фарбувальний; 2) **психологічний**: нім. *Bilisa, Bilme, Bilsamen, Bilsen*, англ. *Beolne*, рос. *Бешеница*, укр. *Дурман* – Блекота чорна; 3) **сублімований**: нім. *Immerschön* – Цмин пісковий, рос. *Красоля, Красовуля* – Хрінниця широколиста, укр. *Красуха* – Образки болотні; 4) **раціональний**: нім. *Würgerling* (від *Würger* – душитель) – Белладонна звичайна, англ. *Heal-all* – Суховершки звичайні, рос. *Здоровник*, укр. *Здорівник* – Звіробій звичайний.

Зіставний аналіз виявив відмінності кількісного характеру в мовах германської і слов'янської груп: для німецької і англійської мов модусна мотивація як механізм творення назв лікарських рослин не виявилася пріоритетною, у мовах слов'янської групи цей показник є дещо вищим (див. Таблиця 1). Одержані результати свідчать про те, що оцінне ставлення до певної рослини є досить продуктивною номінативною ознакою у слов'янських мовах, тимчасом у германських мовах перевага надається мотиваторам, які артикують диференційну ознаку рослини, полегшуючи розпізнавання конкретної рослини з-поміж решти.

Таблиця 1

**Кількісні показники модусного типу мотивації
германських і слов'янських фітонімів**

№	Різновид модусного мотиватора	Німецька мова	Англійська мова	Російська мова	Українська мова
1	Сенсорний	15	19	153	160
2	Психологічний	8	2	32	44
3	Сублімований	1	0	11	6
4	Раціональний	10	23	13	13
	Разом:	34	44	209	223

Асоціативно-термінальний тип мотивації фітонімів із оцінним компонентом за загальним механізмом є метафоричним і виявляється у використанні знаків однієї концептуальної сфери на позначення іншої, схожої з нею в якомусь відношенні або асоційованої з нею (О.О. Селіванова). Підставою для метафоричного перенесення знаків інших концептуальних сфер (донорських зон) на концептуальну сферу ЛІКАРСЬКА РОСЛИНА (реципієнтну зону) є різні групи ознак: зовнішнього вигляду, попереджувальні, оцінні тощо (Н.І. Панасенко). У фітонімах із оцінним компонентом асоціативно-термінальна складова корелює з модусною, тобто метафоричне перенесення відбувається через процес оцінювання суб'єктом рослини в цілому чи якоїсь її окремої властивості за асоціацією із уже поійменованим об'єктом. Аналіз мовного матеріалу дозволив визначити 6 донорських зон, що слугують джерелом метафоризації фітонімів із оцінним компонентом: ІНША РОСЛИНА, НАТУРФАКТ, МІФІЧНА ІСТОТА, ЛЮДИНА, АРТЕФАКТ та ТВАРИНА/КОМАХА.

Найбільш продуктивною донорською зоною, що постачає знаки для мотивації на позначення лікарської рослини, є **предметна сфера** ІНША РОСЛИНА. Спільною підставою для метафоричного перенесення назви однієї рослини на іншу є оцінне ставлення, яке формується на базі смакових чи нюхових відчуттів (нім. *Wasserpfeffer* – Гірчак перцевий, *Wilde Rosmarin* – Багно звичайне, англ. *Old man's pepper* – Деревій звичайний, *Jessamine* – Гельземіум вічнозелений, рос. *Польнь* – Гірчак

вузлуватий, *Шалфей* – Розхідник звичайний, укр. *Щавелек*, *Щавух* – Квасениця звичайна, *Лаванда*, *Леванда* – Цмин пісковий) та естетичної оцінки (нім. *Marienrosen* – Півонія лікарська, англ. *Marigold* – Череда трироздільна, рос. *Розанель*, укр. *Мак* – Алтея лікарська). Відмінними є дотикові гешталти у слов'янських мовах (рос. *Тарновник*, укр. *Терновник* – Обліпіха крушиновидна).

Предметна сфера НАТУРФАКТ в асоціативно-термінальній мотивації германських і слов'янських фітонімів найчастіше формує естетичну оцінку через перенесення знаків із донорських зон “небесні світила” (нім. *Sternwurz*, англ. *Blazing star* – Алетрис борошністий), “природні явища” (нім. *Schneeball*, англ. *Snowball*, рос. *Снежки* – Калина звичайна, укр. *Снігур*, *Снігурка* – Анемона дібровна) і “метали” (нім. *Goldblume*, рос. *Золотистка*, укр. *Золототисячник* – Цмин пісковий, англ. *Goldens* – Королиця звичайна), що є спільними для німецької, англійської, російської та української мов. Відмінності виявляються лише в кількісних показниках.

Донорська зона МІФІЧНА ОСОБА (ІСТОТА) відображає архетипні уявлення про дружні й ворожі людині сили і маркує етичні й естетичні оцінки в семантиці фітонімів. Спільним для германських і слов'янських мов є вираження позитивної оцінки через мотиватори асоціативно-термінального типу, що позначають сутності Вищого світу (Бог, ангели: нім. *Gottesgnade* (Божа благодать), рос. *Божья милость* – Герань лучна, англ. *Angel's-eye* – Вероніка лікарська, укр. *Божа ручка* – Первоцвіт весняний), натомість у назвах з негативною оцінкою мотиваторами є злі духи (чорт, диявол: нім. *Teufelsauge* (чортові очі), рос. *Чертовы горлачи* – Блекота чорна, англ. *Devil's milk* – Чистотіл звичайний, укр. *Чортове ребро* – Нетреба колюча).

Підґрунтям для метафоричного перенесення знаків із **концептуальної сфери** ЛЮДИНА є значення естетичної оцінки, що виникає через порівняння рослини з особою, що займає високе становище в суспільстві або з жіночою красою (нім. *Frauenhaar*, англ. *Maidenhair* – Адіантум стоповидний, рос. *Барыня-дерево* – Глід криваво-червоний, укр. *Царник*, *Царичник* – Оман високий).

Предметна сфера АРТЕФАКТ є досить продуктивною у творенні метафорично мотивованих номінацій рослин з оцінним компонентом і пов'язана з дотиковими гешталтами. Спільним для всіх мов є переважання негативно спрямованої оцінки, що ґрунтується на колючості рослини (нім. *Pfriemen*, рос. *Шильняк* – Дрік фарбувальний, англ. *Spanish needles* – Череда трироздільна, укр. *Жостір голчастий* – Жостір проносний). У англійській та українській мовах мотиватори, що представляють цей тип, зафіксовані лише у складі змішаної мотивації.

Спільною характеристикою німецьких, російських і українських фітонімів, мотивація яких ґрунтується на аналогії **донорської зони** ТВАРИНА або КОМАХА і **реципієнтної зони** ЛІКАРСЬКА РОСЛИНА, є негативна оцінна семантика мотиватора, підґрунтям якої є дотикові або нюхові гешталти (сенсорна оцінка: нім. *Ziegenkraut* – Болиголов плямистий, рос. *Собацьи пометки*, укр. *Свиношник* – Хрінниця смердюча), отруйні властивості або непридатність для споживання (утилітарна оцінка: нім. *Wolfsbeere* – Вороняче око звичайне, рос. *Волковник*, укр. *Вовчинець* – Вороняче око звичайне). В англійській мові таких прикладів не виявлено.

**Кількісні показники асоціативно-термінального типу мотивації
германських і слов'янських фітонімів**

№	Донорські зони	Німецька мова	Англійська мова	Російська мова	Українська мова
1	НАТУРФАКТ	23	11	35	38
2	ІНША РОСЛИНА	14	16	54	36
3	ЛЮДИНА	23	14	13	4
4	МІФІЧНА ІСТОТА	15	13	15	21
5	ТВАРИНА / КОМАХА	3	0	21	22
6	АРТЕФАКТ	4	0	8	0
	Разом:	82	54	146	121

Змішана мотивація фітонімів забезпечується добором мотиваторів різного статусу і кількісно переважає в усіх досліджуваних мовах.

Як правило, одна мотиваційна ознака (інколи дві) обирається із предикатно-аргументної частини структури знань про позначене, що відображає істинну інформацію про рослину, а інша – з модусної чи асоціативно-термінальної частини, що повідомляє оцінне (додаткове) значення. Відповідно, виділяємо три спільні для німецької, англійської, російської та української мов різновиди у складі змішаної мотивації: **пропозиційно-модусний** (нім. *Brennwarz* – Вовче лико звичайне, англ. *Bitter herb* – Хелона гола, рос. *Красная травица*, укр. *Трава здорова* – Звіробій звичайний), **пропозиційно-асоціативний** (нім. *Bergpfeffer deutscher*, англ. *Pepper plant*, рос. *Водяной перец* – Гірчак перцевий, укр. *Ружа польова* – Герань лучна) та **асоціативно-модусний** (нім. *Holdenrose* – Калина звичайна, англ. *False valerian* – Жовтозілля лучне, рос. *Ясменник пахучий* – Маренка запашна, укр. *Гірчак перцевий*).

Найпродуктивнішим типом мотивації німецьких і англійських фітонімів є змішаний, а найменш представленим – модусний. У мотиваційних типах російських і українських фітонімів також домінує змішаний, при цьому найменше прикладів належить до асоціативно-термінального різновиду. Також проведений аналіз допоміг виділити в ономаціологічних структурах назв лікарських рослин *мотиватори оцінки*, які будуть підлягати когнітивно-ономаціологічній реконструкції на наступному етапі роботи, та встановити, що ці мотиватори можуть належати до одного з двох типів: *модусного* або *метафоричного*, оскільки підходи до реконструкції кожного з цих різновидів будуть відрізнятися.

**Кількісні показники змішаного типу мотивації
германських і слов'янських фітонімів**

№	Тип змішаної мотивації	Німецька мова	Англійська мова	Російська мова	Українська мова
1	Пропозиційно-асоціативний	169	177	93	86
2	Пропозиційно-модусний	164	187	90	115
3	Асоціативно-модусний	70	75	20	32
	Разом:	403	439	203	233

У четвертому розділі “Когнітивно-ономасіологічна реконструкція фітонімів із оцінним компонентом у германських і слов’янських мовах” виконано реконструкцію первісного значення ключових лексем та виявлено споріднені мотиватори у мовах германської і слов’янської груп, які зумовлюють виникнення сенсорних, психологічних, сублімованих і раціональних оцінок, виявлено зсуви у семантиці оцінних мотиваторів у ході історичного розвитку досліджуваних мов.

Модусна мотивація *сенсорного типу* (що передбачає сенсорно-смакові оцінки) відповідає *першому етапові* когнітивної діяльності людини у процесі позначення рослини. Установлено, що дані, отримані через канал зору (форма, розмір тощо) і слуху, не продукують оцінного ставлення, натомість нюхові, смакові і дотикові відчуття слугують мотиваційним підґрунтям *одоративних, густативних і тактильних оцінок*. Мотиватори сенсорних оцінок *модусного різновиду* обираються з предикатів відчуттів, мотиватори *асоціативно-термінального типу* залучають еталони перцепції.

Мотиваційне підґрунтя *одоративної оцінки* у семантиці фітонімів спирається на щонайменше два параметри запаху одночасно, наприклад, інтенсивність і оцінку.

Аналіз мотиваторів модусного типу на позначення *позитивної оцінки* запаху не виявив паралелей у германських мовах. У німецьких фітонімах компонент позитивної одоративної оцінки є експліцитним: *Wohlriechendes Ruchgras, Wohlriechendes Berggras* – Пахуча трава звичайна. У зоні ознаки англійських фітонімів приємний запах позначає прикм. *sweet: Sweet cane* – Аір тростинний, *Sweet clover* – Буркун лікарський. Значення цього прикметника “запашний” так само, як і “солодкий”, зафіксоване у тлумачних словниках англійської мови (Merriam-Webster Dictionary; Collins English Dictionary). У свою чергу Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language [CEDEL, vol. 2, p. 1552] виводить прикметник *sweet* від с.-англ. *swete, swote* та д.-англ. *swēte*, що сягає і.-є. **swād* “солодкий, приємний на смак”. Появу додаткового значення запаху в семантиці мотиватора смаку в англійській мові пояснюють фізіологічним механізмом синестезії (K. Allan, L. Marks, D. Meyer).

Мотиватори позитивної оцінки запаху у слов’янських мовах є спорідненими: укр. *пахнути, пахучий*; рос. *пахнуть, пахучий* [ЕСУМ, т. 4, с. 320], укр. *душистий*, рос. *душистый* [ЕСУМ, т. 2, с. 149], напр. рос. *Марена пахучая, Пахучка, Душица* – Маренка запашна, укр. *Пахуча лепеха* – Аір тростинний; укр. *Багун душистий* – Багно звичайне.

Мотиватором модусного типу *негативної оцінки* запаху рослини у німецькій мові є лексема *stink-*: *Stinkbaum* – Смородина чорна та ін. Згідно з Etymologisches Wörterbuch des Deutschen [EWD] *stinken*, яке тлумачиться як “смердіти, виділяти неприємний запах”, походить від с.-в.-н. *stinken* та д.-в.-н. *stinchan* “виділяти запах, пахнути, виділяти приємний запах”, отже, в діяхронії спостерігаємо зсув значення мотиватора від квантитативної до квалітативної оцінки. Аналогічний семантичний зсув зафіксовано в історичному розвитку лексеми *stink-* (*to stink*) в англійській мові, яка є мотиватором негативної одоративної оцінки у фітонімах *Stinkweed* – Болиголов плямистий, *Stinkwort* – Дурман смердючий та ін.

Online Etymology Dictionary [OED] уточнює, що д.-англ. *stincan* мало значення “виділяти будь-який запах”, проте близько середини XIII ст. у семантиці вже домінувала негативна конотація.

Негативна одоративна оцінка була виявлена в українських і російських фітонімах: рос. *Вонючка*, укр. *Вонючка* – Хрінниця смердюча та ін. “Словник української мови” пояснює *воняти* так само, як смердіти, тобто “мати, виділяти неприємний запах, погано пахнути” [СУМ, т. 9, с. 397]. Тлумачні словники російської мови пов’язують рос. *вонь*, *вонять* із “відразливим, поганим запахом” [Даль 1880, т. 1, с. 244], а *вонючка* визначається як “назва деяких смердючих рослин” [Ожегов 2006, с. 96]. Етимологічні словники прописують *воняти* як “пахнути, приємно пахнути”, походження лексеми пов’язують із псл. **vonjati*, похідним від **vonja* “запах” [ЕСУМ, т. 1, с. 425]. Тут спостерігаємо зміну семантики мотиватора – трансформацію кількісної оцінки в якісну, аналогічну до виявленої у германських мовах.

Еталонні об’єкти одоративної оцінки виступають у семантиці німецьких фітонімів мотиваторами асоціативно-термінального типу та розпадаються на три класи: 1) еталони рослинного походження, що актуалізують значення позитивної оцінки (*жасмин*, *м’ята*, *розмарин* тощо); 2) еталони тваринного походження, що мають негативну конотацію (*козли*, *клопи*, *свині* тощо); 3) неживі об’єкти (продукти харчування, речовини тощо). Кількість еталонів запаху складає 21 у німецькій мові, 18 – у російській, 12 – в англійській, 8 – в українській. Спільними для германських і слов’янських мов еталонами приємного запаху постають *розмарин* і *м’ята*.

Наступним каналом сприймання у семантиці фітонімів із оцінним компонентом, є смак, пов’язаний із *густативними оцінками*. У фітонімах представлені гіркий, солодкий та кислий смаки. Солодкому смаку приписують позитивну конотацію [СУМ, т. 9, с. 446; Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache], гіркому – негативну [Ожегов 2006, с. 140; Merriam-Webster], кислий розглядають як нейтральний (Л. Моран, А.О. Романовська).

У германських і слов’янських мовах фіксації гіркого смаку у своїх первісних значеннях базуються на спільному механізмі синестезії – перенесення больових тактильних відчуттів на смакові, але при цьому зводяться до різних праїндоевропейських коренів. У німецькій мові негативну оцінку смаку позначають модусні мотиватори *bitter* (гіркий), *brennend* (пекучий) і *scharf* (гострий): *Bitterklee*, *Bitterwurz* – Тирлич жовтий, *Brennender Ruttich*, *Scharfes Mückenkraut* – Гірчак перцевий. В англійських фітонімах негативні оцінки смаку наявні у прикладах, мотивованих прикм. *bitter* “гіркий” і лексемами зі значенням “кусати” (*biting*, *bite*): *Bitter herb* – Хелона гола, *Biting tongue* – Гірчак перцевий. Походження лексем-мотиваторів у германських мовах сягає і.-с. кореня **bheid-* “кусати, колоти, штрикати, розколювати” [CEDEL, vol. 1, p.176; EWD; Kluge 1891, p. 33; OED].

Ядерні лексеми гіркого смаку у слов’янських фітонімах мотивують такі номінації: рос. *Горечавка*, *Горчай* – Тирлич жовтий, укр. *Герчиця*, *Гірчак* – Чистотіл великий та ін. Походження мотиватора пов’язують зі стсл. горькъ та псл. **gorькъ*, утвореним від дієсл. **gorěti* “горіти”, що сягає і.-с. **er-*, **erə-* “гарячий, теплий”, тобто його первісним значенням є “палючий, пекучий” [ЕСУМ, т. 1, с.516, 567].

Ядерні лексеми кислого смаку в германських і слов'янських мовах є спорідненими лише всередині мовних груп: нім. *Sauerbeere* – Журавлина звичайна, англ. *Wood sour* – Барбарис звичайний, рос. *Кислянка*, укр. *Кислетка* – Барбарис звичайний [ЕСУМ, т. 2, с. 438; CEDEL, vol. 2, p. 1478; Kluge 1891, p. 297]. Спільним еталоном кислого смаку у зіставлюваних мовах виступає щавель: нім. *Hasenamfer*, англ. *Woodsorrel*, рос. *Щавель гусиный*, укр. *Журавльов щавель* – Квасениця звичайна. Відмінними еталонами є у германських мовах оцет, у слов'янських – квас.

Солодкий смак, пов'язаний із позитивною густативною оцінкою, є найменш представленим у семантиці фітонімів.

Одним із каналів чуттєвого сприймання у семантиці фітонімів є **дотик (тактильні оцінки)**. В ономасіологічній структурі назв лікарських рослин оцінку фіксують мотиватори на позначення властивостей поверхні (шовковистість, колючість тощо), а оцінки дотику в назвах лікарських рослин засновані на тактильній опозиції “м'який, ніжний / колючий, дряпучий”.

Вибір мотиватора негативної тактильної оцінки пояснюється наявністю в рослини колючок чи шипів. Найбільш продуктивним мотиватором дотику в ономасіологічних структурах німецьких назв лікарських рослин є лексема *dorn* (колючка): нім. *Dornrose*, *Hundsorn* – Шипшина звичайна та ін. Етимологічно спорідненим із німецьким мотиватором є англ. *thorn* (колючка) [OED]: *Blackthorn* – Терен колючий, *Willow-thorn* – Обліпіха крушиновидна. Походження лексеми пов'язують із с.-в.-н. та д.-в.-н. *dorn*, д.-н.-н. *thorn*, д.-ісл. *þorn*, д.-англ. *þorn*, спорідненою лексемою є англ. *thorn*, а також псл. *трънь* “колючка”, рос. “тёрн”. Первісне значення зводиться до і.-є. **(s)tern-* “колюча рослина” [EWD]. У російській та українській мовах внутрішня форма назв Терну колючого (рос. *Тёрн*, *Терновник*, *рен*; укр. *Терен*, *Тернина*, *Тернослив*) є затемненою [ЕСУМ, т. 5, с. 551; Фасмер 1987, т. 4, с. 48].

Таблиця 4

**Кількісно-якісні характеристики назв лікарських рослин
із оцінкою сенсорного типу**

Підтип сенсорної оцінки	Модус (спрямованість) оцінки	Німецька мова	Англійська мова	Російська мова	Українська мова
Одоративні	Позитивна	44	104	68	63
	Негативна	52	27	36	64
	Нейтральна	2	0	0	0
	Всього прикладів	98	131	104	127
Густативні	Позитивна	13	2	18	31
	Негативна	43	52	63	38
	Нейтральна	19	13	22	35
	Всього прикладів	75	67	103	104
Тактильні	Позитивна	6	15	5	5
	Негативна	63	76	119	119
	Всього прикладів	69	91	124	124
Разом:		242	289	331	355

Серед фітонімів з модусною мотивацією еліміновані також **психологічні оцінки**, закріплені на **другому етапі когнітивної діяльності** людини у процесі номінації. Цей тип оцінного значення виявляється у модусних мотиваторах: нім. *Tollkraut* – Блекота чорна, Белладонна звичайна; англ. *Mad apples* – Дурман смердючий; рос. *Бешеница, Бешеное зелье* – Блекота чорна; укр. *Шалена ягода, Скажжена вишня* – Белладонна звичайна.

Первісне значення назв *Блекоти* (нім. *Bilse*; англ. *Belene, Beolne*) пов'язують зі спільною лексемою: с.-в.-н. *bilse*, д.-в.-н. *bilisa*, с.-н.-н. *beolene*, споріднене з рос. *белена* [Kluge 1891, р. 32], у свою чергу, рос. *белена* є спорідненою з укр. *белена*, псл. **belnъ*, болг. *бян*, д.-чеськ. *blén*, чеськ. *blín, blén* [Фасмер 1986, т. 1, с. 148]; зафіксовано припущення про походження назви від і.-є. кореня **bhel-* “говорити, гавкати, ревити, звучати”, оскільки алкалоїди Блекоти ускладнюють мовлення. Синонімічні назви цієї ж рослини (рос. *Блекотница, Блекота*; укр. *Блекотень, Блекотиця*) мають аналогічне мотиваційне підґрунтя, а їх виникнення відносять до праслов'янського періоду [ЕСУМ, т. 1, с. 165].

Таблиця 5

Кількісно-якісні характеристики назв лікарських рослин із оцінкою психологічного типу

Модус оцінки	Німецька мова	Англійська мова	Російська мова	Українська мова
Позитивна	1	0	1	0
Негативна	23	18	54	66
Всього прикладів	24	18	55	66

Наступною групою оцінок є **сублімовані оцінки** (етичні та естетичні), які у номінаціях лікарських рослин презентують **третьій етап когнітивної діяльності**, оскільки саме на цій стадії людина залучає до процесу номінації об'єкта фонові знання культурологічного плану (світогляд, міфологія, оцінні стереотипи, установки, ієрархія цінностей тощо).

Мотиватори модусного типу, що позначають **естетичну оцінку** у семантиці фітонімів, наявні у німецькій, російській та українській мовах: нім. *Immerschön* – Цмин пісковий, рос. *Красноцветка* – Деревій звичайний, укр. *Красуха* – Образки болотні. Проте переважна більшість мотиваторів естетичної оцінки належать до асоціативно-метафоричного різновиду та частково були наведені у третьому розділі (див. вище). Значення **етичних оцінок** переважно фіксуються мотиваторами асоціативно-термінального типу, що дозволяють виявити, як релігійне життя й міфологічний світогляд оприявлені в мовних картинах світу. Механізм перенесення метафоричних знаків ґрунтується на тому, що аморальне, вороже й потворне пов'язані у свідомості носіїв досліджуваних мов із мотиваторами *чорт, біс, сатана, диявол*: нім. *Teufelsdarm* /чортова кишка/ – Берізка польова, англ. *Devil's apple* – Дурман смердючий, рос. *Чертов бурьян* – Нетреба колюча, укр. *Біс-дерево* – Дурман смердючий. Позитивну етичну оцінку фіксують мотиватори, що апелюють до сил Вищого світу: нім. *Unser Herr Gotts Wunderkraut* – Звіробій звичайний, англ. *Holy herb* – Вербена лікарська, рос. *Милость божья* – Авран лікарський, укр. *Ангельське зілля* – Арніка гірська.

Таблиця 6

**Кількісно-якісні характеристики назв лікарських рослин
із оцінкою сублімованого типу**

Модус (спрямованість) оцінки	Німецька мова	Англійська мова	Російська мова	Українська мова
Позитивна	129	118	111	93
Негативна	9	5	5	4
Всього прикладів	138	123	116	97

Остання група – група *раціоналістичних оцінок* – відповідає заключному, *четвертому етапу когнітивної діяльності*, оскільки підсумкова оцінка користі чи шкідливості рослини формується на основі тривалої взаємодії з позначуваною рослиною та досвіду її використання на практиці. *Нормативна оцінка* передбачає відповідність стандартам, певній нормі, обраній для цього класу об'єктів: нім. *Echter Kaltmus* – Аір тростинний та ін.; англ. *True unicorn root* – Алетрис борошнистий; рос. *Кизил настоящий, Лжеакация*; укр. *Оман правдивий, Кизил справжній, Малина звичайна* та ін.

Таблиця 7

**Кількісно-якісні характеристики назв лікарських рослин
із оцінкою раціоналістичного типу**

Модус (спрямованість) оцінки	Німецька мова	Англійська мова	Російська мова	Українська мова
Позитивна	36	31	28	28
Негативна	22	18	1	0
Нейтральна	58	58	27	31
Всього прикладів	116	106	56	59

Мотиваційним підґрунтям *телеологічних оцінок* є ефективність рослини у лікуванні: нім. *Heilwurz* – Алтея лікарська, англ. *Rapasea* – Тирлич жовтий, рос. *Трава от ста болезней* – Звіробій звичайний, укр. *Здоровник, Трава здорова* – Звіробій звичайний. У всіх виявлених прикладах мотиватори виражають позитивну спрямованість оцінки, позаяк рослини, застосування яких не є ефективним, не належать до лікувальних, відповідно, не входять у клас порівняння, необхідний для виникнення оцінного ставлення.

Загальні результати дослідження дають підстави зробити такі **висновки**:

Теоретичними засадами дисертації є такі положення: 1) назви рослин з оцінним компонентом утворюють сукупність номенів, що є частиною ботанічної номенклатури, яка проектується на сегмент мовної картини світу, важливий для розуміння процесів обробки інформації про світ, формування оцінного ставлення до нього та механізмів фіксації цієї інформації у мові; 2) залучення когнітивно-ономасіологічної реконструкції до аналізу оцінного компонента семантики фітонімів у німецькій, англійській, російській та українській мовах поглиблює розуміння когнітивних механізмів, що лежать в основі етапів позначування людиною об'єктів навколишнього світу.

Розроблена комплексна методика аналізу виявилася ефективною для реконструкції мотиваційного підґрунтя оцінного компонента семантики фітонімів у німецькій, англійській, російській та українській мовах.

У результаті когнітивно-ономасіологічного аналізу визначено, що фітоніми з оцінним компонентом семантики належать до трьох мотиваційних типів: *модусного*, *асоціативно-термінального* та *змішаного*, який розгалужується на *пропозиційно-модусний*, *пропозиційно-асоціативний* та *асоціативно-модусний* різновиди. Було виявлено відмінності у кількісних показниках мотиваційних типів германських та слов'янських фітонімів: домінування змішаної мотивації у германських мовах пояснюється тим, що у процесі номінації рослин пріоритет надається раціональній складовій (пропозитивно-диктумній мотивації), тимчасом оцінний компонент має додаткове, уточнювальне значення; у слов'янських мовах кількість прикладів змішаної та модусної мотивації суттєво не відрізняється. В ономасіологічних структурах німецьких, англійських, російських та українських фітонімів було виділено мотиватори модусного типу (ключові лексеми на позначення встановлених різновидів оцінок) та асоціативно-термінального (які оприявнюють оцінне значення через запозичення знаків із інших концептуальних (донорських) сфер).

Процедура когнітивної реконструкції дала змогу установити кореляції оцінних значень, представлених у мотиваційних типах фітонімів, із етапами когнітивної діяльності людини у процесі номінації лікарських рослин. У випадку добору мотиваційної ознаки на першому етапі, який полягає в отриманні інформації про рослину, мотиватори базуються на сенсорних оцінках. Другий етап, який передбачає початкову переробку отриманої інформації, зумовлює вибір мотиваторів психологічних оцінок (емоційних та інтелектуальних). Мотиватори, обрані для найменування лікарських рослин на третьому етапі когнітивної діяльності людини, засновані на ознаках сублімованих оцінок (етичної та естетичної). Значення раціоналізованих оцінок слугують мотиваційним підґрунтям на четвертому етапі, який є завершальним і представляє найвищий ступінь генералізації знань про рослину. Ступінь прояву емоційного компонента оцінки є найвищим на рівні сенсорних оцінок та поступово знижується на наступних рівнях.

Інтерпретація реконструйованого в етимологічних словниках первісного значення мотиваторів оцінки встановила, що спільне індоєвропейське походження мають ключові лексеми, що формують мотиватори модусного типу. Найбільшу кількість споріднених лексем еліміновано в модусній мотивації першого рівня когнітивної діяльності людини: це дозволяє припустити, що саме цей етап був першим в історичному розвитку системи рослинних номінацій. Спостереження за змінами у семантиці ключових лексем на позначення оцінок виявили зсуви у значенні мотиваторів одоративних відчуттів, які полягали у трансформації квантитативної оцінки у квалітативну в ході історичного розвитку мов.

До найбільш ранніх віднесені назви отруйних рослин, зокрема Блекоти чорної, Цикути отруйної та Болиголова плямистого, у народних назвах яких виявлені оцінки другого рівня когнітивної діяльності. Отже, з-поміж перших оцінних ознак, покладених в основу найменувань лікарських рослин, є ознаки сенсорних відчуттів та почуттів дискомфорту психічних чи тілесних станів.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у залученні до когнітивно-ономасіологічної реконструкції назв лікарських рослин у мовах інших груп індоєвропейської сім'ї.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Усик Л.М. Загальнооцінювальні ознаки в назвах лікарських рослин (на матеріалі англійської мови) / Л.М. Усик // Гуманітарний вісник. Серія “Іноземна філологія” – [зб. наук. праць] / [за ред. В.К. Шпака]. – Черкаси : ЧІТІ, 2001. – Число п'яте. – С. 228–231.

2. Усик Л.Н. Телеологическая оценка в германских и славянских фитонимах / Л.Н. Усик // “Мова і культура” (наук. щоріч. журнал). – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2002. – Вип. IV. – Т. 3, Ч 2. – С. 125–132.

3. Усик Л.М. Сенсорно-смакова оцінка в германських і слов'янських фітонімах / Л.М. Усик // Гуманітарний вісник. Серія “Іноземна філологія” – [зб. наук. праць] / [за ред. В.К. Шпака]. – Черкаси : ЧДТУ, 2002. – Число шосте. – С. 204–207.

4. Усик Л.М. Особливості поєднання оцінювальних ознак у фітонімах (на матеріалі англійської, німецької, російської та української мов) / Л.М. Усик // “Мова і культура” (наук. щоріч. журнал). – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2003. – Вип. VI. – Т. 5, Ч. 1. – С. 141–148.

5. Усик Л.М. Базиси у двоскладових ономасіологічних моделях на матеріалі назв лікарських рослин з оцінювальним компонентом / Л.М. Усик // Гуманітарний вісник. Серія “Іноземна філологія” – [зб. наук. праць] / [за ред. В.К. Шпака]. – Черкаси : ЧДТУ, 2003. – Число сьоме. – С. 191–193.

6. Усик Л.М. Основні властивості оцінки як філософської та лінгвістичної категорії / Л.М. Усик // Гуманітарний вісник. Серія “Іноземна філологія” – [зб. наук. праць] / [за ред. В.К. Шпака]. – Черкаси : ЧДТУ, 2004. – Число восьме. – С. 316–319.

7. Усик Л.М. Оцінні значення в ознаках та базисах фітонімів / Л.М. Усик // Мовні і концептуальні картини світу : наукове видання : [зб. наук. праць]. – К. : Київський університет, 2004. – №10. – С. 617–626.

8. Усик Л.М. Лінгвокультурологічний підхід до вивчення номінацій, що містять оцінний компонент / Усик Л.М. // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Філологічна” : зб. наук. пр. – Острог : Вид-во Національного університету “Острозька академія”, 2015. – Вип. 51. – С. 335–338.

9. Усик Л.Н. Оценочные прилагательные в названиях лекарственных растений (на материале германских и славянских языков) / Людмила Усик // Linguistics and Didactics in the 21st Century : Trends, Analyses and Prognoses II / [Přolinská A. (ed.)] – Praha : Alfa-Kernberg Publishing, s.r.o., 2009. – P. 142–157.

10. Usyk L. Lexical Means of Expressing Estimation in Medicinal Plants Names in Germanic and Slavonic Languages / Liudmyla Usyk // Language, Literature and Culture in a Changing Transatlantic World. International conference proceedings (Prešov, Prešov University, April 22-23, 2009). – Prešov : Vydala Filozofická fakulta Prešovskej university, 2009. – P. 223–232.

11. Усик Л.М. Модусний тип мотивації фітонімів у германських і слов'янських мовах / Л.М. Усик // Proceedings of the III International Scientific and Practical Conference “Topical Problems of Modern Science and Possible Solutions” (September 28 – 29, 2016, Dubai, UAE). – Ajman : Scientific and Educational Consulting Group “World Science”, 2016. – № 10(14), Vol.4 (October 2016). – P. 38–41. ISSN 2413-1032

12. Усик Л.М. Естетичні оцінки в германських та слов'янських фітонімах / Л.М. Усик // Тези 8-ї Всеукраїнської наукової філологічної конференції “Проблеми сучасної світової літератури та лінгвістики” (Черкаси, ЧІТІ, 1 – 2 червня, 2001 року). – Черкаси : ЧІТІ, 2001. – С.137–139.

13. Усик Л.М. Використання еталонного об'єкта “рослина” для вираження значень оцінки в семантиці фітонімів (на матеріалі англійської, німецької, російської та української мов) / Л.М. Усик // Тези 9-ї Всеукраїнської наукової філологічної конференції “Проблеми сучасної світової літератури та лінгвістики” (Черкаси, ЧДТУ, 31 травня – 1 червня 2002 року). – Черкаси : ЧДТУ, 2002. – С.156–158.

14. Усик Л.М. Структури репрезентації оцінювальних значень у фітонімах (на матеріалі назв лікарських рослин у німецькій та англійській мовах) / Л.М. Усик // Матеріали II Міжвузівської конференції молодих учених “Сучасні проблеми та перспективи дослідження романських і германських мов і літератур” (Донецьк, ДонНУ, 12–13 лютого 2004 року). – Донецьк : ДонНУ, 2004. – С. 315–317.

15. Усик Л.М. Категоріальний і термінологічний статус поняття “оцінка” у філософії, психології та лінгвістиці [Електронний ресурс] / Людмила Усик // Матеріали XII Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції “Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку” (Переяслав-Хмельницький, ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди”, 27–28 лютого 2015 року). – Переяслав-Хмельницький, 2015. – Вип. 12. – С. 164–168. – Режим доступу: <http://gmuphdpu.webnode.com.ua>

АНОТАЦІЯ

Усик Л.М. Когнітивно-ономасіологічна реконструкція оцінного компонента у семантиці фітонімів (на матеріалі назв лікарських рослин у німецькій, англійській, російській та українській мовах). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, МОН України, 2017.

У дисертації запропоновано новий підхід до виконання когнітивно-ономасіологічної реконструкції оцінного компонента у семантиці назв лікарських рослин у німецькій, англійській, російській та українській мовах. Визначено мотиваційні типи фітонімів із оцінним компонентом та обґрунтовано його зв'язок з мотиваційною основою рослинних номінацій у кожній із мов; реконструйовано первісний ономасіологічний мотив оцінного компонента семантики німецьких, англійських, російських та українських фітонімів; встановлено кореляції оцінних значень, представлених у мотиваційних типах фітонімів, із етапами когнітивної діяльності людини у процесі номінації лікарських рослин.

Ключові слова: фітоніми, назви лікарських рослин, когнітивно-ономасіологічна реконструкція, мотиваційні типи, оцінний компонент, етапи когнітивної діяльності.

АННОТАЦІЯ

Усик Л.М. Когнитивно-ономасиологическая реконструкция оценочного компонента в семантике фитонимов (на материале немецкого, английского, русского и украинского языков). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.17 – сравнительно-историческое и типологическое языкознание. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, МОН Украины, 2017.

Диссертация посвящена выполнению когнитивно-ономасиологической реконструкции оценочного компонента в семантической структуре названий лекарственных растений в немецком, английском, русском и украинском языках.

Теоретическими предпосылками диссертационного исследования являются следующие: 1) номинации растений с оценочным компонентом образуют значительную по объему совокупность номенов, которые являются частью ботанической номенклатуры и проецируются на сегмент языковой картины мира, в котором отображены процессы обработки информации о мире, формирования оценочного отношения к нему и механизмы фиксации этой информации в языке; 2) привлечение когнитивно-ономасиологической реконструкции к анализу оценочного компонента семантики фитонимов в немецком, английском, русском и украинском языках способствует углублению понимания когнитивных механизмов познания и означивания объектов окружающего мира.

Проведенный когнитивно-ономасиологический анализ позволил определить, что фитонимы с оценочным компонентом принадлежат к одному из трех мотивационных типов: модусному, ассоциативно-терминальному и смешанному, который включает пропозитивно-модусную, пропозитивно-ассоциативную и ассоциативно-модусную разновидности. Различия в количественных показателях мотивационных типов германских и славянских фитонимов связаны с преобладанием смешанной мотивации в германских языках, где рациональная составляющая, которая фиксирует в ономасиологической структуре наименования реальные знания об объекте номинации, сочетается с оценочным компонентом, дополняющим или уточняющим основное значение.

В ономасиологических структурах немецких, английских, русских и украинских фитонимов были выделены модусные мотиваторы (ключевые лексемы, обозначающие оценки разных типов) и мотиваторы ассоциативно-терминальной разновидности (формирующие оценочное значение за счет метафорического переноса знаков из других концептуальных (донорских) сфер).

В результате когнитивной реконструкции было установлено, что оценочные значения, представленные в мотивационных типах фитонимов, коррелируют с этапами когнитивной деятельности человека в процессе номинации лекарственных растений. Выбор мотивационного признака на первом этапе когнитивной деятельности, который состоит в получении первичной информации о растении, связан со значениями сенсорных оценок.

Второй этап, предусматривающий обработку полученной через каналы восприятия информации, обуславливает выбор мотиваторов психологических оценок (эмоциональных и интеллектуальных). Мотиваторы, относящиеся к третьему этапу когнитивной деятельности, соотносятся со значениями сублимированных оценок (этической и эстетической). Значения рационализированных оценок (нормативной и телеологической) служат мотивационной базой на четвертом этапе, который является завершающим и представляет собой этап генерализации знаний о растении. При этом степень проявления эмоционального компонента оценки в зоне признака немецких, английских, российских и украинских фитонимов является самым высоким на уровне сенсорных оценок, постепенно снижаясь на следующих уровнях.

Интерпретация реконструированного в этимологических словарях исходного значения мотиваторов оценки установила общее индоевропейское происхождение названий некоторых ядовитых растений (Белены черной, Болиголова пятнистого и Веха ядовитого), а также мотиваторов модусной разновидности, большинство из которых представляют сенсорные оценки. В диахронии был обнаружен сдвиг в семантике ключевых оценочных лексем одоративного восприятия в ходе исторического развития славянских и германских языков, состоящий в переходе количественных оценок в качественные.

Ключевые слова: фитонимы, названия лекарственных растений, когнитивно-ономасиологическая реконструкция, мотивационные типы, оценочный компонент, этапы когнитивной деятельности.

SUMMARY

Usyk L.M. Cognitive onomasiological reconstruction of evaluative component in the semantics of phytonyms (in medicinal plant names in the German, English, Russian and Ukrainian languages). – Manuscript.

Thesis for a Candidate's Degree in Philology, Specialty 10.02.17 – Comparative, Historical and Typological Linguistics. – National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine, 2017.

The thesis offers a new approach to cognitive onomasiological reconstruction of the evaluative component, incorporated in medicinal plants names' semantics in German, English, Russian and Ukrainian. Motivational types, represented in phytonyms with evaluative component of meaning have been determined; the connections between the evaluative meaning and the motivational basis designating medicinal plants have been proved; the original onomasiological meaning of the evaluative semantic component in phytonyms has been reconstructed; correlations have been established between the types of evaluative meaning found in the semantics of phytonyms and stages of human cognitive activity in the process of designation.

Keywords: phytonyms, medicinal plant names, cognitive onomasiological reconstruction, motivation types, evaluative component, stages of cognitive activity.

Підписано до друку 27.01.2017 р. Формат 60х90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 18.

«Видавництво “Науковий світ”»®
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Казимира Малевича (Боженка), 23, оф. 414.
200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit23@ukr.net
Сайт: nsvit.cc.ua